

Dobszay Tamás

Miért nem szabadult fel a jobbágyság 1840-ben?

A magyar liberalizmus első sikerre esélyes reformkísérlete 1833-ban annak a meglévő lehetőségnek a törvénybe iktatására irányult, hogy a jobbágyok urukkal ideiglenes vagy örökös szerződésre lépve pénzre válthassák a földesúri szolgáltatásaikat, sőt a földesúr beleegyezésével egy kialakított összeg fejében akár teljesen megszabadulhassanak e terhektől. Az alsótábla által az úrbéri törvénycsomag részeként elfogadott javaslat az engedőleges vagy önkéntes örökváltásról a főrendek ellenállása miatt csak többszöri vitatást követően került az uralkodó elé, aki nem járult hozzá annak törvénnyé válásához. Az alsótábla reformer követői még hosszas utóvédharcokban érveltek az örökváltás engedélyezése mellett, végül azonban a követutasítások módosulása következtében a kísérlet kudarcot vallott.

Ilyen előzmények után meglepőnek tűnhet, hogy a következő országgyűlésen az alsótábla kerületi, majd országos ülése aránylag kurta tárgyalás után szavazott többséget annak az úrbéri módosításnak, amely az előzőleg kiiktatott lehetőséget visszaemelte az úrbéri szerződések szabályozásába, sőt ez alkalommal már a főrendek is elfogadták az örökváltás elvét, s csak a megvalósítás részletesebb kidolgozását kívánták. A törvény megszületése részét képezte a rendek és az udvar, a reformtörekvések és a konzervatív szándékok kompromisszumának, s egyben immár törvényi garanciát nyújtott a megváltkozás eddig is gyakorolt szokásának. A következő években valóban született néhány örökváltási szerződés, de hamar kiderült a kortársak számára, hogy az úrbéri rendszer kiiktatása, a parasztságnak a jobbágyságból való kibontakozása ezen az úton igen lassan haladhat előre. A jobbágyközségeknek 1848-ig nem egész 1, a jobbágyföldeknek pedig csak 1,89 százaléka esetében szűntek meg ilyen módon a földesúri szolgáltatások. A jobbágyság egészének felszabadulása 1848-ra maradt.

A címben feltett kérdés azonban nem a váltságszerződések e csekély mértékére és az érintett jobbágyok alacsony számára utal, hanem arra a tényre, hogy az 1840-ben született törvény betűje szerint valójában a szerződöttek sem szabadultak meg az alávetettség állapotából, azaz jobbágyi helyzetben maradtak! A törvény megengedi ugyan, hogy „a földesúr és jobbágy közti szabad egyezkedés útján meghatározandó bizonyos általános somma fizetésével akár egyes jobbágyok, akár egész községek földesúri tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat (az úri hatóság sértetlen hagyatván) tökéletesen és örök időkre... megválthatják”. A zárójelbe szúrt megszorító kitétel szerint azonban a jobbágy személye felett továbbra is érvényesül az úri magánhatalom. Igazságot nem az állam képviselője szolgáltat neki, hanem az úriszék, a megváltkozott községet közvetlenül nem a megye ellenőrzi, hanem az egykori uraság, akire háramlik

az örökös nélkül elhalt jobbágy vagyona, s számos egyéb jogosítványt is megtart a neki robottal, kilenceddel immár nem is tartozó jobbágya felett. A személyi jogok csonkasága mellett nehéz volna a megváltakozottakat valóban szabad embernek tekinteni.

Vajon miért nem kötötték egybe a kortársak az örökváltságot a jobbágyok személyének egyidejű felszabadításával? Hiszen annak a helyzetnek a furcsa és ingatag voltára, amely így előállt többen már a viták során felhívták a figyelmet. Az úrbéri törvényjavaslatokra adott királyi választ követő tárgyalás során 1834-ben az országos ülésen elnöklő személynök egyetértett a főrendi aggályokkal: *„a földesúri törvényhatóságnak fenntartása mellett, oly helyeken, hol az örökös kötés után a földesúr messze távolságba költözik, ki nem kerülhető a bírátlan lét, s ebből eredő féktelenség”.¹*

Az örökváltságot egyébként szóban nem ellenző Széll Imre szerint is *„a földesúri törvényhatóság fenntartása... pusztá téherré változik, melytől menekedni minden földesúr iparkodni fog, s így elszakadván a földesúri kötelék utolsó kapcsolata... egész alkotmányunknak is romlására vezethetne. Mely súlyos következésnek csak lehetsége is oly fontos dolog, hogy az összeköttetésben levő kérdéseknek minden oldali meghányását méltán kívánhatja, ami itt a jelen munkálatban nem történhetően,“* Vas megye követe tehát csatlakozott a főrendek és a személynök véleményéhez, amely szerint a kérdést ki kell venni az úrbéri viszonyok szabályozásából, és csak a vele kapcsolódó ügyek elintézése után szabad eldönteni.²

Első látásra joggal tűnhet úgy, hogy az örökváltságot ellenzők véleményében voltak megfontolandó elemek, valóságos jogi problémák. Mégis, nem kisebb jogász, mint Deák Ferenc érvelt határozottan az ellen, hogy az említett jogi akadályok az örökváltságot törvénybe iktatását hátráltassák. Az 1834. szeptember 27-i kerületi ülésen éppen azzal érvelt a kérdésnek az urbáriáléból kivétele, tehát halogatása ellen, hogy az úri hatalom fennmaradása miatt éppen az úrbéri törvénykönyvbe való, *„mert itt intéztetnek el a jobbágyoknak minden viszonyai, s az úri törvényhatóság még ezen örökös kiváltakozás mellett sem szüntetően meg, a jobbágyi kapcsolat minden esetre fenn marad”.³*

Az álláspont magyarázata, hogy az országgyűlés addigi menete alapján a reformellenzék érthetően tételezett fel a jogi érvelés szavai mögött másfajta indítékokat. Kölcsey szerint *„valahányszor országgyűléseinken a kormány előtt nem tetsző tárgy hozatott fel, a rendszeres munkákra igazítás volt a legmindennapibb mód, mellyel félreotettett. Itt van végre az országgyűlés, melyen e munkálatok vizsgálatba vétetni elkezdettek, s a félrevetési mód annyiban változott, hogy a kedvetlen tárgy a kéz alatti munkálatból a még kéz alá nem jötre utasíttatik. Az ily utasítás nem egyéb, mint szavakba burkolt, de okokkal nem támogatott megtagadás”.⁴*

S valóban, a jobbágyok részére javasolt, a feudalizmus lazítását célzó jogi

¹ 1834. nov. 10. országos ülés. KOSSUTH Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. Kossuth Lajos összes munkái I-V. Budapest, 1948-1962. S. a. r: BARTA István. (továbbiakban: KLÖM) III. 676.

² 1834. november 10-i országos ülés, KLÖM III. 678-679.

³ KLÖM III. 559.

⁴ 1834. november 10-i országos ülés az örökváltságot tárgyalásban. KLÖM III. 681.

engedmények eddigi sorsa alátámasztotta e vélekedést. Az úrbéri törvények tárgyalásának kezdetén, 1833. áprilisában felmerült az a lehetőség, hogy a szolgáltatások megváltása mellett az országgyűlés tegye lehetővé a jobbágy részére a maga telkének megvásárlását „örökös sajátjásképpen”, azaz teljes értékű tulajdonként. A nem nemesek tulajdonszerzési jogának törvényi biztosítását azonban nem sikerült elfogadtatni az alsótábla többségével, s így a jobbágyfelszabadítás felé tett első lépésként maradt a szolgáltatások megváltásának engedélyezése. Utóbb a tulajdonszerzési jog ügye az úrbéri javaslatok lezárása után a jogügyi munkálat tárgyalása során is elbukott.⁵

A tulajdonjog megadása tehát a jogi munkálatokra tartozónak minősülve szenvedett késedelmet, utóbb ellenzői is a kapcsolódó jogi kérdésekre és a földesúri tulajdonra hivatkozva akarták az örökváltságot „*ad calendas graecas*” halasztani, s így a tárgyalások szövevényében az egyes operátumok között teljesen elveszett volna a jobbágyfelszabadítás lehetősége. Az önmagukban logikus érvek a tárgyalásmód ismeretében és a maradiak eddigi magatartásának fényében egyszerűen a halogatás szándékát voltak hivatva leplezni.

Ezért törekedett arra a reformellenzék, hogy az örökváltságot, mint a földesúri tulajdont nem érintő, így az úrbéri viszonyokat csak módosító, de meg nem szüntető cselekménynek mutassa. Somsics Miklós szerint „*az itt javallott törvény az incapacitásnak [a nem nemesek tulajdonképtelenségének] most fennálló gyakorlati magyarázatával sem ellenkezik, mert ezen magyarázat a nem bírhatást [azaz a jobbágy tulajdonjogának hiányát] csak a valóságos nemesi javakra terjeszti ki, a jobbágyi adózásoknak olyan megváltását pedig, mely mellett még a földesúri hatalom is fennmarad, valóságos nemesi tulajdonnak senki sem mondhatja,*” azaz a megváltakozó jobbágy nem lesz tulajdonos, csak a szolgáltatástól szabadul meg. Hasonlóan érvelt korábban Borcsiczky István Trencsén követe, aki római jogi magyarázatot is adott arra, hogy miért nem ellenkezik az örökváltság a nemesség kizárólagos földtulajdonával és a nem nemesek birtokképtelenségével. „*Minden proprietas Dominium directum et dominium utile [azaz a vagyontárgyra irányuló egyenes és annak használatára vonatkozó közvetett tulajdon]*” ezért ha a használati jogot és az érte járó szolgáltatások megváltásának lehetőségét megadják is a jobbágyoknak, „*a dominium directum még felmaradt, t. i. a földesúri jurisdictio és az örökösödés*”.⁶ A reformellenzék tagjai az örökváltság lehetőségének elfogadtatása érdekében tehát taktikai okokból azt hangsúlyozták, hogy a megváltás ellenére a nemesi tulajdon és ennek jeleként az úri hatóság érintetlen maradt.

A következő országgyűlés egész más feltételek közt vette elő ismét az örökváltság kérdését. A reformellenzék megerősítette pozícióit, sőt ekkor már a konzervatívok körében is kialakult egy olyan irányzat, amely – Szepes megyének az előző országgyűlésen kifejtett érveit magáévá téve – a földbirtokosok

⁵ 1834. június 4. kerületi ülés KLÖM III. 2018-219.

⁶ SOMSICS: 1834. november 10-i országos ülés az örökváltság tárgyában. KLÖM III. 708. BORCSICZKY: 1833. április 29. KLÖM II. 364.

érdekében állónak és a rendszerrel nem ellenkezőnek ítélte, s ezért támogatta az örökváltság engedélyezését. A korábban mereven ellenző főrendi táblán reformer mágnások mellett a fontolva haladók alakulóban lévő újkonzervatív csoportja Dessewffy Aurél vezetésével szintén támogatta ezt a törekvést. A viták mégis sokban az előző tárgyalások menetrendje szerint alakultak és annak érveit ismételték. Ugyanakkor egyes megyék továbbléptek. Szepes pl. az örökváltságot támogatva, a vitában majd nem látja értelmét a földesúri hatalom fenntartásának a megváltakozott helységek felett.⁷ Pest közvéleményének figyelmét pl. a területén fekvő ama nagy mezővárosok, szabad községek (Kecskemét, Nagykőrös, Ráckeve) irányították a kérdésre, amelyek felett már korábban megszűnt a földesúr hatalma. Pest megye magatartása azért is fontos, mert ekkor már egyértelműen vezérszerepet játszott a reformellenzék politikájában. A vezérmegye állásfoglalását a szabad községek példája mellett az is befolyásolta, hogy székhelyén, az ország fővárosában csoportosult egy rendkívül erős reformelkötelezettségű nemesi csoport, amely előremutató véleményével már ekkor irányt szabott a megye politikai életének, s ezzel nagyban meghatározta a többi követküldő megye véleményét.

A pesti követutasítást egy 1838-ban e célra kiküldött bizottmány fogalmazta. Határozattá a javaslatot persze csak a közgyűlés emelhetette (ez 1839 áprilisában történt meg), de a pótutasítások meghozatalában már nagyobb volt ennek a szűkebb csoportnak a szerepe.⁸ A kérdés az 1839. június 1. küldöttségi gyűlésen került sorra. A 10. számú pótutasítás megfogalmazásában: „*Miután az úrbér alatt lévő községek szervezetére nézve már törvény van, a magukat megváltott községek és királyi városok szervezetét tárgyzó részét is a rendszeres munkálatoknak sürgetőleg intézni kell*”.⁹ A kezdeményezés egyszerre utal a fennálló szabad mezővárosok példájára, s a remélt örökváltsági törvény következtében várhatóan felmerülő problémára.

Az önkéntes örökváltságot az országgyűlésen az 1839. szeptember 7-i ülésen Békés megye követe, Wenckheim Béla vetette fel újra, míg Beöthy Ödön már ekkor kényszerítő, tehát kisajátításszerű, kötelező örökváltságot indítványozott. Míg az utóbbi kezdeményezést Deák is korábbi megvitatás hiánya miatt korainak találta, az engedőleges megoldást több követ, Deák mellett pl. a szepesi Mattyasovszky – az előző országgyűlés vitáira és Kölcseyre emlékezve – melegen támogatta. A velük szemben nyilatkozók sem

⁷ A megye ilyen értelmű állásfoglalását felidézi az 1843-as utasítása is. MOL Regnikoláris levéltár. Archivum palatinalé secretum archiducis Josephi. Diaetalia. Instructiones ablegat. 1843. XXI. (tévesen Pest alá sorolva.) 16. pont. „*a mult országgyűlésre adott Utasítás megújittassék, és indítóányba hozassék, hogy a községeknek szabad alku mellett nem csak az urbéri tartozások, hanem egyszersmind az uri hatóság... iránt örök, felbonthatatlan szerződések engedtesenek meg.*”

⁸ A bizottságnak ténylegesen is dolgozó tagjai voltak többek közt Dubraviczky Simon első alispán mint elnök, Széchenyi István, Ráday Gedeon, Fáy András, Benyovszky Péter, Lissóvényi László, Tahy Károly táblabírák, Simoncsics János másodalispán, Nyáry Pál főjegyző, Rákóczy Endre és Gál József főügyészek, Zlinszky János fősolgabíró. GALGÓCZY Károly: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája*. Budapest, 1876. I. rész *A megye múltja*. 158-159.

⁹ Uo. 175-176.

elvi kifogásokat hangoztattak, hanem több kapcsolódó törvény rendezetlenségére hivatkoztak. A többség azonban – „*az előző országgyűlés után új vitába ereszkedni nem kívánva*”, minthogy akkor minden lehetséges érv elhangzott már – különösebb vita nélkül megszavazta a javaslatot.¹⁰

Az október 9-i országos ülésen egészült ki a tárgyalás a földesúri jogok témájával: Vághy Ferenc Sopron város követe azt javasolta, hogy a szolgáltatásokon kívül földesúri jogok is a megváltás tárgyai lehessenek. Ő persze nem annyira az úri hatalomra, mint inkább a kisebb haszonvételekre (kocsmá- és mézsárszéktartás, vásárvám, malomjogok stb.) gondolt, melyek megvásárlása nélkül a „*megváltott helységekből királyi városok soha sem lehetnek*”. Beöthy szerint viszont mivel nem remélhető, hogy a községek szabadulása olyan gyors folyamat lesz, hogy erről már ekkor, azonnal intézkedni kelljen, „*részéről a kerületi szerkezetetést elegendőnek tartaná első lépésre, melyet jövődőre mások is követendnek*”.¹¹Vághyt azonban Deák és Klauzál mellett Szentiványi Károly (Gömör) és Szentkirályi Mór (Pest) is támogatta. Utóbbiak hivatkoztak saját megyéjük mezővárosainak példájára és attól tartottak, hogy a megmaradt regálékra formált jogok a volt földesurak örököseinek esetleg ürügyet szolgáltatnak követelésekre az örökváltságon átesett községekkel szemben. Arra a konzervatív érvelésre, hogy a többi kapcsolódó kérdést, így a földesúri hatalom fennmaradását is rendezni kell, Bernáth Zsigmond (Ung) „*hasonlítja a rendelkezést a vízszabályozáshoz: ott is csak kis öbölt ásnak s a víz maga fogja magának a teljes medret kívájni*”.¹² Ez utóbbi elv az egyik magyarázata, hogy a rendek végül a földesúri hatalom kérdésével itt nem foglalkoztak. Remélték, hogy mire a kérdés aktuálissá válik, kimunkálható a megoldás, de nem akarták, hogy e viszonyok hosszadalmas tárgyalása és annak esetleges kudarca miatt maga az örökváltság ügye ismét halasztást szenvedjen.

Az úri hatóság ügyét a főrendek tolták a vita előterébe. Október 24-én elfogadták az örökváltság elvét, de az volt a véleményük, „*hogy ezen dolog gyakorlati kivitelénél számos nehézségek és zavarok adják elő magukat, mert a földesúr és jobbágy közti viszonyok ... egészen megváltoznak. A zavarok elkerülése tekintetéből tehát ott, hol kívánatlik, új törvények alkotása vagy a régiek eltörlése szükséges. Különösnek tűnik fel a Főrendek előtt a Rendek azon elve, miszerint a föld, bár a szerkezetben a jobbágy tulajdonának mondatik, mégis a földesúri hatóság azért megtartatik; mert ha megváltás alkalmával a tulajdon a jobbágnak adatik által, akkor a földesúr és jobbágy közt minden összeköttetés megszűnt, és a jobbágy a földesúr mellett fog állani, nem pedig*

¹⁰ KONKOLI THEGE Pál: Az 1839-40. évi országgyűlés. I-II. Pest, 1847. I. 260-261. Konkoli Thege a cenzúra miatt nem közölhette a felszólalók neveit, ezért a kerületi ülések menetének rekonstruálásában és szónokainak azonosításában támaszkodtunk SZERENCNS János összeállítására: Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek. I-III. füzet Budapest, 1877-1878. (Kiadta Szerencs János) folyamatos lapszámozással, az utolsó füzetben mutató.

¹¹ Felsőcséregy Első Ferdinánd ... Magyar és Csehországoknak e néven ötödik apostoli királyától szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország' közgyűlésének jegyzőkönyve I. Pozsony 1839. I. darab. A továbbiakban: (Ogy Jkv. 1839/40.) Az 1839. okt. 9-i XLIV. ülés. 314- 316. Vö. KONKOLI THEGE I. 300. és SZERENCNS: 182.

¹² Uo. Ogy. Jkv. 1839/40. 319-321.

alatta. Nincs tehát ezen elvnek alapja, akár úgy vétezzék az mint jog, akár mint kötelesség. Ha úgy vétetik mint jog, és a földesúr felügyelése megszűnik, akkor annak az lesz a következtetése, hogy ezen jog valaki másra megy által. Ki legyen pedig ezen más, az törvény által elhatározandó... Ha pedig úgy vétetik mint kötelesség, akkor lehet-e a földesúr nyakába tolni egy oly kötelességet, minek semmi haszon nem felel meg?" Ezért a főrendek teljesebb munkálat készítésére szólították fel a rendeket.¹³

A felsőtábla érveléséből egyes követek azt a következtetést vonták le, hogy így maga az örökváltság törvénybe iktatása is lehetetlen. Gedeon Lajos megyéje (Torna), felújított egy már korábban is hangoztatott aggályt, hogy az összes föld jobbágyszerre jut, s a nemesség a terhek viselésére képtelen lesz, főleg ha „az örökségtől megfosztott maradék még a földesúri hatóság kötelességével is terheltetnék”. Más megyék arra a következtetésre jutottak, hogy ha a megváltás akadály a földesúri hatalom, akkor egyszerűen azt is el kellene törölni. Mint láttuk, így foglalt állást Szepes, de Thuránszky Péter (Liptó) is úgy nyilatkozott, hogy „a megváltási szerződés megkötése alkalmával a földesúr az úri hatóságról is végképpen lemondhasson, és a magát megváltott jobbágy árvai vagyónára nézve... kijelölt kezelési és felelősségi tehertől felmentessék”.¹⁴

A többség azonban – nem akarva e kérdés, valamint az ősiség és a fiscalitas folyományaképpen előálló viszonyok taglalásába bocsátkozni – megmaradt az előző javaslat mellett.¹⁵ A Főrendek megismételték véleményüket, de a rendek kitarását látva hajlandónak mutatkoztak arra, hogy a javaslatot átengedjék. Január 13-án tárgyalt üzenetükben „az ezen törvény czikkel kapcsolatban levő tárgyak elintézéséről való gondoskodást ... a jövő országgyűlésre bízzák”.¹⁶

Az örökváltsági vita a továbbiakban már csak a tulajdonjogi kérdések (ősiség, fiscalitás) körül folyt. Meg kell jegyeznünk, hogy a földesúri hatalom vagy hatóság fogalmán az úriszéki bíraskodást értették, de tekintettel arra, hogy az igazságszolgáltatás és az igazgatás nem vált el egymástól, ez egyben mindig a községek feletti ellenőrzést is érintette. Mint a liptói indítványból is látszik, a községi igazgatás keretébe illesztett gyámhatósági jogkört beleértették a kortársak az úri hatóságba, s a községi pénzügyek ellenőrzését is gyakran úriszék formájában végezte az uradalom. Végül az előjárók állítása körüli minden vita szintén az úriszék elé került első fokon, így ha a földesurak terheként az úriszéktartást emlegették is a főrendek és a velük egyetértők, mindvégig a községi igazgatás felett gyakorolt hatóságot is értették alatta. Ezért is lényegesek azok a javaslatok, amelyek az úriszékről szóló törvény módosítása kapcsán az előző országgyűlés vitáinak gondolatait is hasznosítva a földesúri hatalom korlátozására, megszüntetésére fogalmazódtak meg.¹⁷

¹³ KONKOLI THEGE I. 314-315. Ogy. Ir. 1839/40. 71. sz. Az 53. orsz. ülés (1839. okt. 30.) írásai. II. kötet 192.

¹⁴ Az 1839. november 22-i. LXI országos ülés. Ogy. Jkv. 397.

¹⁵ KONKOLI THEGE I. 370. és Ogy. Jkv. 1839/40. 398.

¹⁶ KONKOLI THEGE II. 39-40.

¹⁷ GERGELY András: *A reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830-1840)*. IN: MÉREI Gyula (főszerk.), VÖRÖS Károly (szerk.): *Magyarország története 1790-1848*. (Magyarország története 5.), 780.

Szentkirályi Mór (Pest) az uraság büntető hatóságának megvonását indítványozta, s azt megyei tisztviselőkre akarta bízni. *„Küldői ... a földesurat ítélési és végrehajtási joggal megbízni nem akarnák... hanem inkább minden hasonló tartozások megtagadása esetére hol rögtöni ítélet és végrehajtás kívánatik, különös tisztviselőket 'úrbéri biztosok' nevezet alatt felállítani óhajtának.”* Szabolcs megye követe, Bónis Samu, az úriszék helyett vagy megyei törvényszéket akart állítani, vagy a megyére akarta bízni az úriszék összeállítását, tagjainak kinevezését. A hasonló esetek feletti ítélkezést Bernáth József egyenesen a községi hatóságra kívánta ruházni: az engedetlen jobbágy fenytésére rövid úton történő bíraskodást rendeljenek, *„t.i. ítélője legyen a helybeli bíróság, vagy ha a jobbágy nemes, a nemesek hadnagy”,* s ha az eset megítélése meghaladná a hatalmát, valamint a feljebbvitel, a megyei tisztviselőhöz tartozzon. E javaslatok tehát az örökváltsági rendelkezésben meghagyott úri hatóságot korlátozták volna oly módon, hogy azt vagy magára a községre vagy a közhatalmat képviselő megyére akarták ruházni. E ponton lett volna tehát még egy lehetőség a jobbágyok személyének a felszabadítására.

A többség viszont úgy látta, hogy adott helyzetben e javaslatok kivihetetlenek. Az alsótábla a szabolcsi javaslat által *„a [megyei] törvényszékek teendőit megszorodni állítá, mi a megyei tisztviselők megszorítása szükségét vonná maga után, ezeknek fizetésével pedig most, midőn még iránta semmi rendelkezés nem tétetett, az adózó népre újabb terhet rovatnék, ennél fogva az indítványt el nem fogadá”*.¹⁸

Nem elvből elleneztek tehát az úri hatalom eltörlését-korlátozását; az aggályok szerint viszont a magánhatalom helyére lépő bővülő feladatkörű közhatalom fenntartása az egész kérdést a nemesi adómentesség kérdésével hozza kapcsolatba. A megszűnő úriszéket ugyanis pótolni kell, a szabaduló községek lakosai részére új bíróságot és közigazgatási felügyeletet kell létesíteni. Akár a helyi, akár a megyei szervek lépnek a földesúr helyére, a közterhek megoszlásának aránytalansága növekszik. Ha ugyanis az adómentes földesúr megszabadul az úriszéktartás olykor tetemes pénzkiadást is okozó kötelezettségétől, akkor az ő csekély hozzájárulása a közfeladatokhoz tovább csökken. Az adóval terhelt jobbágy fizetési kötelezettségei viszont az új hatóság fenntartásának megyei vagy községi költségeivel növekedni fog. A reformellenzék nem kívánta az egyik kézzel nyújtott jogi kedvezményt a másik oldalon adózási terhek növelésével visszavenni. Az érvelés logikája szerint tehát amíg nem sikerül a nemesi adómentességet legalább a helyi adók vonatkozásában megszüntetni, addig a jobbágyokat még az úri hatóság eltörlése árán sem szabad újabb terhekkal sújtani. A közhatalmi intézmények erősítése a magánhatalom rovására tehát a reform anyagi következményei miatt bukott el. A háziadónak a nemesek általi vállalását egyes követek már ekkor támogatták,¹⁹ de ennek megvitatására ekkor már nem került sor. Pedig

¹⁸ A javaslatok az 1839. szeptember 13-14-i kerületi üléseken (KONKOLI THEGE I. 269.), majd az 1839. október 8-i. XLIII. orsz. ülésen hangzottak el (Ogy Jkv. I. 301.).

¹⁹ Bezerédy már ekkor agitál megyéjében a domestica vállalása mellett: BODNÁR István - GÁRDONYI Albert: *Bezerédj István (1796-1856)*. II. (Magyar Történelmi életrajzok) Budapest, 1920. 52.

felvetette ezt a vezérmege is, méghozzá egy másik kapcsolódó kérdés, a politikai jogok kiterjesztésének gondolatával együtt.

Ha a volt jobbágyok feletti hatóság rendezése ilyen gondot okozott a bíraskodás és közigazgatás tekintetében, ugyanilyen súlyúnak tartották a kortársak politikai képviselőletük ügyét is. A rendi gondolkodásmód szerint személyében függő egyén nem gyakorolhat politikai jogokat, hiszen nem lehetne kizárni, hogy szavazata urának akaratahoz igazodjon. A politikai intézmények azonban a rendi fikció szerint mégis képviselik az ország egészének akaratát, a földesúri hatalom nemcsak uralom, de patriarchális, gyámkodó gondoskodás is egyben, a jobbágy tehát közvetve, urai által jelenik meg a politikában. Mint Wesselényi 1843-ban fogalmazta a politikai jogkiterjesztést illető javaslatában: földesúri hatalom alatt állókat kevesebb képviselő illeti meg, mert *„fictione juris, s esetenként valóban is érdekők földesuraik által képviselve van.”*²⁰ Ha viszont ez az atyáskodó közvetett képviselőlet a földesúri hatalommal együtt megszűnik, a megváltkozott községek lakossága politikai, közjogi értelemben légtüres térbe kerül: maga még nem jogosult politikai képviselőre, viszont mint jobbágy földesurain keresztül már nem. Azt a lehetőséget, hogy a megváltkozott jobbágyok utóbb majd *„repraesentatio”* fognak kívánni, már 1833-ban felvetette az örökváltság ellenérve gyanánt de la Motte Károly, Gömör követe.²¹ Mint fentebb láttuk 1839 őszén a főrendek részéről hangzott el ilyen tartalmú kifogás is az örökváltság engedélyezésével szemben.

Miután az örökváltságot már sikerült kiküzdeni, az országgyűlés vége felé a kapcsolódó ügyek is újra szóba kerültek. Az adózási, jogi és politikai következmények tárgyában Bihar és Pest megye részéről hangzott el javaslat. A szabad királyi városok belrendezésének és országgyűlési szavazatjogának kérdését *„egy nagy megye [e névvel Konkoli gyakran Bihart illeti] követe”,* Beöthy hozta terítékre azzal a kiegészítéssel, hogy egyidejűleg más nem nemes rétegek jogainak biztosításáról is szó essen: *„indítóanyozó, hogy mivel az országgyűlés véghatára ki van immár tűzve... országos választmány neveztessek ki, mely munkálatát a jövő országgyűlésre okvetlenül beadja. Ez indítóany pártolást nyert. Hathatós és keblet rázó szónoklattal hozá napfényre a nagyérdemű követ az előbbenivel [városok ügyével] szoros kapcsolatban lévő másik indítóanyát is:... miképp Isten mindnyájunkat egyenlőnek teremtett, miképp egyenlően lövelli reánk a nap jótékony sugárait... az adózó nép [is] polgári jogokban és a közigazgatásban képviselők útján részesíttessék”. A javaslattevő tehát tudatában volt annak, hogy az adott országgyűlés már nem fog intézkedni, de a következő időszak előkészítése érdekében jónak látta a kérdést szóba hozni.*

Hasonlóan viselkedett Pest megye is: *„Középponti megye követe kíváná kimondatni, hogy minden ember egyenlőn a közterhek viselésében részesüljön, bíró előtt kiki egyforma legyen, a nem nemesek polgári jogokban részesítése és a közterhek viselése [ezekre törvényjavaslat kidolgozása] egy országos választmány, és pedig azon választmány feladata legyen, mely a kir. városok elrendezése tárgyában küldetik ki”. Konkoli megjegyzi, hogy „a Rendek azonban ezen két nevezetes indítóanyt utasítás hiánya miatt elhalasztották”.*

²⁰ Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében. Európa, Budapest, 1992.

²¹ 1833. április 27-i kerületi ülés. KLÓM I. 338. o.

Beöthy és Szentkirályi javaslatát tehát úgy kell tekintenünk, hogy felszólalásaikkal megkezdték a közvélemény felkészítését az örökváltságból következő további reformokra. Nem is siker nélkül, hiszen a következő országgyűlés valóban mind a földesúri hatalom megszüntetése, mind a házi adónak nemesek általi vállalása, mind a felszabadult községek megyegyűlési képvisellete tárgyában készített és megtárgyalt javaslatokat. Konkoli 1847-ből visszatekintve hasonlóan értékelte az általa közölt felszólalások hatását: „Mennyire érett ezen ügy ily kevés idő alatt, azt kiki láthatja, és bizonyosan hisszük, hogy nem múlik el 10 év, midőn a nagyérdemű két követ, adja Isten! haza előtt köztisztelőben álló személyükben komolyan tanácskoznakik lélekemelő indítóányaik felett”.²² A törvényelőkészítő munka valóban országgyűlési választmány útján ment végbe.²³

Annak, hogy az örökváltságot elfogadó országgyűlés nem szabadította fel egyúttal a jobbágyokat, két oka volt. Az egyik politikai kényszerből vállalt érvelésből eredő nyelvi ok. Az előző diétán a reformellenzék olyan helyzetbe került, hogy a nem nemesek tulajdonjogának leszavazása után a földesúri hatóság meghagyásával kellett igazolnia a nemesi tulajdonnak az örökváltság utáni fennmaradását, s ezzel az örökváltság elleni egyik fő érv tarthatatlanságát. Nehezen lett volna védhető, ha most teljesen új alapokon kezd el érvelni, hiszen a hatékonyabb munka érdekében maguk a rendek hangoztatták, hogy nem kívánnak a kérdés felett új vitába ereszkedni. A reformellenzék tehát kissé foglya maradt nyelvi taktikájának: nem tudott kilépni a saját korábbi érvei által meghatározott keretek közül, kényszerűen választott verbális küzdőtere korlátai miatt nem volt lehetősége a tulajdon jeleként meghagyott úri hatóság eltörlése mellett fellépni.

Másrészt miután az örökváltság engedélyezése mellett csaknem konszenzust sikerült teremteni, nem kívánták a megvalósítás esélyét egyes kapcsolódó, de nem kellően előkészített kérdések bolygatásával elszalasztani. Ezek közül a magánjogi viszonyokat érintő ősiségen és a kincstári háramlásjog ügyén hamar túllendült a diéta. Ezzel szemben a földesúri hatóság megszüntetésének a politikai intézményrendszert érintő, tehát közjogi folyománya, valamint a jobbágyok feletti hatóság rendezetlenségének ügye éppúgy problematikus volt, mint helyettesítő hatóság felállításának költségei folytán az adóügyre háramló következmények. Ha ezek az ügyek, amelyekben még utasítása sem volt a követeknek, szőnyegre kerülnek, az örökváltság akadályaként lehetett volna rájuk hivatkozni.

A reformellenzék ezért egyelőre megelégedett az örökváltsággal és a teljes körű jobbágyfelszabadítás megérlelődését a következő fél évtizedre hagyta. Az engedőleges örökváltságok gyakorlata azzal is segítette az 1843-as új kezdeményezéseket, hogy a megváltakozott helységek valójában a törvény betűje ellenére vagy megszerezték, vagy elbirtokolták a hatósági jogokat is.²⁴

²² Az 1840. április 2-i kerületi ülés. Konkoli II. 392. és 609.

²³ HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből, 1823-1848.* Pest, 1886. II. 182.

²⁴ OROSZ István: *Az örökváltság eszméje és gyakorlata.* IN: OROSZ István: *Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról.* Multiplex Media- Debrecen U. P. Debrecen, 2000. 160-161.

